

Vydává federální ministerstvo financí ve spolupráci se Státní bankou československou

© SNTL — nakladatelství technické literatury, n. p., Spálena 51, Praha 1

Adresa redakce:

Krakovská 8, 113 02 Praha 1, Nové Město

Telefon: 26 43 51—8

meziměstské hovory: 26 43 07

Vedoucí redaktor:

Ing. Ivan Kočárník, CSc.

Издает Федеральное министерство финансов, в сотрудничестве с Государственным банком Чехословакии

© СНТЛ — издательство технической литературы, н. п., Спалена ул. № 51, Чехословакия

Редакция: Краковска ул. № 8, 113 02 Прага 1, ЧСФР

Главный редактор:

Иван Кочарник

OBSAH

Ing. I. KOČÁRNÍK, CSc.: K finančnímu hospodaření státu v roce 1989 433
 Ing. V. KULHÁNEK — Ing. V. VÁLEK, CSc.: Leasingové financování 437
 Ing. J. JONÁŠ: Základní principy opčního obchodu na burze 444

Ekonomická reforma

Ing. R. KAMINSKÝ: Úloha odvodů hospodářských organizací v podmínkách přechodu na tržní hospodářství 454

Diskuse

Doc. ing. J. CISAR, CSc.: K obnově trhu bytů 462
 Ing. V. IŠOVÁ — Ing. E. ŠURÁNIOVÁ: Miesto a úloha neinvestičných dotácií v našej ekonomike 470

Finance a úvěr v zahraničí

Dr. L. PODKAMINER: Makroekonomická politika centrálně plánovaných ekonomik zaměřená na realizaci přechodných reforem 479
 Ing. A. BULIŘ — R. VRÁTNÝ: Měnová politika a měnová kritéria v USA 498

Informace 504

СОДЕРЖАНИЕ

I. КОЧАРНИК: К финансовому хозяйствованию страны в 1989 г 433
 В. КУЛГАНЕК — В. ВАЛЕК: Лизинговое финансирование 437
 Й. ЙОНАШ: Основные принципы опционной торговли на бирже 444

Экономическая реформа

Р. КАМИНСКИ: Роль отчислений хозяйственных организаций в условиях перехода на рыночную экономику 454

Дискуссия

Я. ЦИСАРЖ: К восстановлению рынка квартир 462
 В. ИШОВА — Э. ШУРАНИОВА: Место и роль неинвестиционных дотаций в нашей экономике 470

Финансы и кредит за рубежом

Л. ПОДКАМИНЕР: Макроэкономическая политика центрально планированных экономик, ориентированная на реализацию переходных реформ 479
 А. БУЛИРЖ — Р. ВРАТНЫ: Валютная политика и валютные критерии в США 498

Информация 504

---

finance a úvěr v zahraničí

DT: 338.021.8 (1—664)

Makroekonomická politika centrálně plánovaných ekonomik zaměřená na realizaci přechodných reforem¹

Dr. Leon PODKAMINER

„Rovnováha v ekonomice vyžaduje restrukturalizaci cen a důchodů [. . .] Ceny zboží mají správně reagovat na poptávku a nabídku, zatímco peněžní příjmy by měly být v přímém vztahu k pracovním výsledkům.“ (Vládní program druhé etapy hospodářské reformy. Varšava 1987, s. 4.)

Úvod

Jestliže je nedostatek uzenin, uznává se za ekonomicky správné zvýšení jejich ceny. Také se však považuje za ekonomicky správné nezvyšovat mzdy, nýbrž prosazovat morální stimuly („poctivost“) i v případě nedostatku pracovních sil. Zdá se, že tato zajímavá asymetrie v postoji ekonomů k formálně nerozlišitelným kategoriím existuje již od dob Adama Smithe. Ještě dnes přežívá v politických a ekonomických diskusích na Západě. Je však jasné, že byla vždy přítomná v převážné většině názorů na správnou makroekonomickou politiku také v centrálně plánovaných ekonomikách (dále jen CPE). Zvlášť zajímavé přitom je, že v tomto ohledu nejsou rozdíly mezi kovanými zastánci reformem a zarytými zastánci direktivního řízení ekonomiky.

Asymetrický přístup k cenám a mzdám v CPE není ovšem pouhou intelektuální anebo akademickou zvláštností. Více či méně zřetelně se mění v praktický styl činnosti společenských a hospodářských organizací, nejbezprostředněji pak ve specifickou makroekonomickou politiku, jež ovlivňuje trhy zboží a pracovních sil. Důsledky (nejspíše mylných) instinktivních rozhodnutí řídicích orgánů v otázkách regulace mezd a cen mohou pak být velmi chmurné.

Tato otázka nabývá mimořádné důležitosti zejména tehdy, když se pokusíme vytvořit si jisté hypotetické představy (či „teorie“) o reformních procesech

---

¹ Polský autor přednesl tento příspěvek na konferenci „Plán (a)nebo trh“ konané ve Vídni ve dnech 14.—18. 12. 1988.

v CPE. Je tomu tak proto, že zatímco existuje jistá míra chápání výchozích podmínek, z nichž reformy startují, a cílových podmínek, k nimž by měly dospět, vlastní průběh procesu reforem je znám málo. Vždyť nemotorná, nebo dokonce chybná makroekonomická politika v období přechodu — zvláště ta, která má přímý a základní vliv na hospodářskou rovnováhu, inflaci, přerozdělování důchodů a na životní úroveň — bude rozhodovat o osudu změn systému řízení. Mnozí autoři líčí hospodářské reformy v CPE šablonovitě jako cyklicky se střídající decentralizaci a recentralizaci. M. Nuti [18] a G. Ortona [19] vysvětlují recentralizační zvraty jako posuny v zájmech vlivných skupin uvnitř vládnoucího establishmentu. Skutečnost, že reformy zatím nevedly k viditelným zlepšením, se vysvětluje decentralizačními snahami, ale stejně dobře se dá vysvětlit nesprávnou makroekonomickou politikou — a ne tím, že existují zásadní chyby v projektech a koncepcích reforem.

V tomto příspěvku bych chtěl předložit tři specifické náměty — v makroekonomických i jiných souvislostech.

Především je zde problematika všeobecné úlohy makroekonomického řízení v udržování podmínek, jež vedou k splnění hlavních cílů reformního procesu. Chtěl bych tvrdit, že žádná makroekonomická politika — z těch, které navrhuji zastánci reforem — nebude mít zájem stát se špatnou politikou. Můžeme to předpokládat při znalosti způsobu myšlení těchto autorů. Na rozdíl od mnoha reformních „radikálů“ bych chtěl obhájit názor, že určité cenové kontroly mohou — dokonce v rozporu s novějšími dogmaty — vytvářet hodnotnou část makroekonomického řízení, aniž by toto řízení bylo nekonzistentní s cílovými záměry systémově pojatých reforem. Existuje také široký okruh otázek problematiky práce, jež zahrnuje tyto vzájemně úzce propojené prvky: nerovnováha na trhu práce — reálné mzdy — životní úroveň — soustava odměňování.

Ačkoliv nám zde nejde o rozbor problematiky pracovní síly v reformě s kategorickými závěry, domnívám se, že stálý vzestup reálných mezd se může stát klíčovou makroekonomickou směrnicí úspěšné reformní politiky.

Všeobecná úloha makroekonomické politiky v období reformního procesu

Nedůvěra ke každé aktivnější makroekonomické politice — či spíše její zanedbávání —, jež se projevuje mezi reformními ekonomy, má rozhodně „konzervativní“ příchuť. V tom se tyto ekonomové shodují s typickými západními konzervativci, kteří jsou vůči institucionálním opatřením poskytujícím jistou výkonnou moc centrální byrokracii také nedůvěřiví. (Jsou zde i jiné shodné rysy v postoji vůči sociálním službám, subvencím, nezaměstnanosti, v odmítání nivele zace příjmů. Ideály státu blahobytu západních sociálních demokratů se často jeví pro reformátory „reálného socialismu“ méně přitažlivými než sociální darwinismus západních pravicových kruhů. Charakteristikou jejich sociálních postojů je snadnost, se kterou přijímají „úsporná opatření“, pokud jde o mzdy, a jejich nadšení pro „přiměřené stimuly“, když jde o soukromé podnikání a iniciativu.)

Avšak dějinný vývoj tržních ekonomik potvrzuje názory, že určitý stupeň intervencionismu prostřednictvím makroekonomické politiky může být nutný bez ohledu na „systémové vlastnosti“ těchto ekonomik.²

Je samozřejmé, že špatně koncipované a nemotorně prováděné kroky makroekonomické politiky v CPE mohou prohloubit, a dokonce urychlit katastrofické procesy, z nichž se typické destruktivní výkyvy v investicích staly již příslovečnými.^{3,4}

Úloha úspěšné makroekonomické politiky je velmi obtížná, protože musí reagovat na signály, jež v ekonomice vznikají. Tyto signály jsou často „zakódované“ a jejich význam je interpretován nesprávně. Zejména nerovnovážné situace jsou velmi obtížně dešifrovatelné.⁵

Správné „rozluštění“ složitých znaků nerovnovážného stavu si vyžaduje především mnohem lepší pochopení komplikované struktury západních ekonomik – ale také opravdových složitostí makroekonomické politiky třeba v nereformované CPE. Nelze již ztotožňovat makroekonomické analýzy pro CPE pouze s hrubou verzí primitivního monetarismu (jak to navrhuje R. Portes [24]). Stejně musíme odmítnout „teorii“, jež přisuzuje činitelům makroekonomických rozhodnutí v CPE různé nadlidské ctnosti: naprosté ovládnutí moderního (a navíc dokonale přílehavého) makroekonomického řízení, dokonalou znalost všech relevantních makroekonomických ukazatelů, dobrou vůli (tj. snahu o maximální výsledky sociální politiky).⁶

Existuje ovšem diametrálně odlišný obraz „centrálních plánovačů“ (ať již jsou klasickými byrokraty, kteří vydávají spousty výrobních směrnic, či vynalézají pravidla pro mzdy a ceny). Význační polští a maďarští ekonomové je zobrazují jako líné, neschopné, lhostejné a sobecké tupce, kteří postupují podle absurdní rutiny, případně ji rozšiřují („vylepšují“). V žádném z těchto obrazů se ústřední plánovači ničím nepoučí. V prvním proto, že už všechno, co za to stojí, znají. V druhém nemají žádné stimuly, aby se učili – pravděpodobně proto, že věci jsou stejně k pochopení příliš komplikované.

Mezi těmito krajními představami bude nejspíše místo i pro byrokraty, kteří jsou schopni pochopit nové věci a snažit se zlepšit i vlastní práci. Bez takovýchto „ideálních“ byrokratů, kteří se objeví pravděpodobně jen za zvláštních společenských, politických a široce definovaných institucionálních podmínek⁷, se mi naděje na úspěšné změny pomocí reformy zdají být nerealistické.

Nemám již mnoho co uvést k ostatním („morálním“ a „společenským“) podmínkám vedoucím k úspěšné makroekonomické politice přechodného období, ale domnívám se, že mohu trochu přispět k obrazu čistě „technokratických“ vlastností, které by případní tvůrci takovéto politiky měli mít. Budeme muset ovšem začít s mnohem techničtější diskusí o specifických ekonomických otázkách.

² Existují konzervativní tendence omezovat používání měnových – nebo ještě spíše fiskálních – nástrojů v makroekonomické politice. Efektivnost obou (a zejména měnových) nástrojů je velmi nízká, jak to dokazují historické zkušenosti. Takto úzce definované makroekonomické nástroje nemohou zabránit inflaci, nezaměstnanosti, nestabilitě, hospodářskému poklesu a nízké míře růstu. Je dosti obtížné pochopit, proč takto úzce pojatá makroekonomická politika by měla být účelná pro přechodné období reform v CPE. Horlivci ovšem věří, že ekonomika CPE začne vzkvétat, jakmile opustí rámec centrální direktivní soustavy, když znovu připustí soukromé vlastnictví, volné trhy, konkurenci bank, konvertibilitu měny a nezaměstnanost. Snadno zapomínají na zkušenosti velké inflace a velké hospodářské krize. Také neradi vidí, že všechny ty velké věci, po kterých tak touží, nějak nepřinášejí žádné ovoce na velkých prostorách Latinské Ameriky.

³ Nesouhlasím s autory, kteří v investičních cyklech v CPE vidí omyly systému. Domnívám se spíše, že náklonnost k fluktuaci investic je důsledkem mylných makroekonomických opatření.

⁴ Shodně by se daly kvalifikovat mezi jinými soustavná nerovnováha na trhu různých výrobků, inflace, chybné odvětvové priority a technicko-technologické specializace.

⁵ To platí také pro tržní ekonomiky, kde rozlišení mezi klasickou a keynesovskou nezaměstnaností může být velmi nesnadné a kroky proti se mohou stát neúčinnými až škodlivými – viz [16].

⁶ To jsou teorie R. Portese [24] a obsahují je i četné „ekonometrické studie nerovnovážnosti“ v CPE.

⁷ Znamenalo by to vznik a vývoj pravých národních elit, které by si vzaly na sebe odpovědnost za svou společnost, za znovunastolení parlamentní demokracie a (zřejmě velmi pomaleho) vývoje od současné společenské dezintegrace k integrovaným sociálním strukturám, jež respektují jak lidskou individualitu, tak nutnost sdružování.

Makroekonomický přístup k otázce cen

Západní pozorovatelé CPE vždy zdůrazňují nerovnovážnost na jejich trhu spotřebního zboží. Pro ně je to zcela přirozený důsledek strnulosti centrálního plánování a příliš dlouhé platnosti nezměněných cen (zejména relativních cen). Když jsou trhy dosti regulované a přitom nejsou konkurenční, mají nedostatečně pružné ceny a zároveň jsou necitlivé ve svých dodávkách vůči tržním signálům, musíme očekávat nerovnovážnost mezi poptávkou a nabídkou různých druhů zboží. Na rozdíl od tržních ekonomik — kde stále působí síly, od nichž se očekává, že eliminují viditelné (dokonce i neviditelné) nadměrné tendence nabídky a poptávky toho kterého zboží — v CPE dosud žádné takovéto síly nefungovaly v poněkud přiměřenějším měřítku. (Jistěže „tržní síly“ konkurence působí na černém trhu a v nelegální části ekonomiky CPE. Jsou i některé legalizované soukromé sektory v některých CPE. Celkově však tyto nesocialistické sektory neznamenají žádný posun od dosavadních rozhodujících vývojových trendů.)

Nerovnovážnosti v CPE mají tendenci šířit se, ustálit se a být trvale jednostrannými (tj. charakterizované převahou poptávky). Naopak v tržních ekonomikách nerovnovážnost bývá spíše „mírná“, krátkodobá a jednostranná, ale v opačném směru, s převahou nabídky.

Je zajímavé, že si ekonomové v zemích s CPE delší dobu příliš nevíšali otázky nerovnovážnosti na trhu spotřebního zboží. Mnohem důležitější pro ně byla nerovnováha mezi nabídkou (dodávkami) a poptávkou v oblasti materiálních vstupů do výroby, která vedla k jejich přidělování. Tuto nerovnováhu označovali jako odpovědnou za případnou neefektivnost alokace mezi výrobním užitím a za potenciální ztráty ve výrobě. Nerovnovážnost na spotřebním trhu považovali za škodlivou především pro její vliv na výrobce, kteří nepocívali tlak konkurence přítomné v podmínkách rovnováhy či převahy dodávek. Skutečnost, že spotřebitelům je tato nerovnováha nevídaná, přehlíželi jako relativně nepodstatnou jak z ekonomického, tak z politicko-společenského hlediska. To trvalo tak dlouho, dokud objem spotřeby rostl dost rychle a nedostatky se nezhoršovaly nad „rozumnou“ či „normální“ míru. Situace byla — jakkoliv nedůsledně — více či méně přijímána jako — dejme tomu — stav chodníků ve vzdálených venkovských městech. Byly a stále jsou četné pochybnosti mezi „východními“ ekonomy o tom, zda jsou teoretické anebo empirické úvahy a průzkumy zaměřené na „spotřebitele“ vůbec seriózní. To je přetrvávající dědictví marxistického odmítání „měšťáckého“ přístupu k ekonomii, který příliš zdůrazňuje roli „individuálních a dějinných“, nikoliv však „masových a dějinných sil“. Ještě nedávno tak vážný autor, jako je O. Lange, kritizoval [15] „subjektivistický“ výklad spotřeby. To samozřejmě přispělo k zabránění serióznímu zkoumání spotřebitelských potřeb. Plánování dodávek spotřebních statků — a také regulování poptávky po nich — bylo v podstatě přenecháno byrokratům a rozhodujícím mstům s předpokladem, že jde o praktický problém, který mohou nejlépe řešit zkušení praktikové.

Teprve v poměrně nedávné době se začali středo- a východoevropští ekonomové o tuto problematiku více zajímat. Objevné studie J. Kornai [12], [13], [14] jsou stále poměrně čerstvého data. Je proto přirozené, že obsahují značné množství prvků a souvislostí, které je nutné kriticky hodnotit a rozvíjet. Zejména jeho vývody, které v jistém smyslu předpokládají poměrně statický model CPE. J. Kornai nepohlíží na nedostatky a nerovnovážnosti jako na fenomén, který se mění během času ve značné míře i ve své podstatě. Také spojování těchto jevů s investičními vlnami je u autora slabě podloženo, i když se odvolává na dřívější relevantní literaturu. J. Kornai ovšem správně zdůrazňuje důležitost nedostat-

ků a jejich přítomnost v převážné části dosavadního vývoje. Autor však předkládá hypotézu, že tyto nedostatky jsou vestavěnou vlastností CPE, která nutně vyvěrá ze systémových rysů těchto ekonomik. Z představ J. Kornaie můžeme vyvodit závěr, že nedostatky se budou objevovat podle jistého „normálního“ vzorce tak dlouho, dokud se úspěšně neuskuteční některá forma zásadní reformy.

Takto se dostáváme k nejzávažnějšímu a současně nejcitlivějšímu problému: má reforma prosazovat spolu s jinými radikálními systémovými změnami odstranění všech bariér tvorby cen (a tím uvolnit dávno nepůsobící nadějně síly rovnováhy), nebo má zachovat některé formy byrokratického řízení a kontroly cen alespoň na přechodnou dobu? Odpovědi se – pokud vidíme – přikláněly k nezbytnosti volné tvorby cen. Jsou ovšem důvody dávat přednost alternativnímu řešení.

Především musíme lépe porozumět a lépe definovat pojetí rovnováhy a procesů vedoucích k ní v tržních ekonomikách a více si osvojit výsledky západního ekonomického myšlení.

Je nesprávné ztotožňovat skutečné, živé tržní ekonomiky s pojmem rovnováhy. Pouze v základních učebnicích mikroekonomiky existuje identita mezi všeobecnou rovnováhou a kompetitivním systémem volného trhu. V praxi volné a kompetitivní trhy (a ještě více ty, které nejsou dokonale kompetitivní) mají tendenci odstraňovat nerovnovážnosti, jakmile se projeví. To však nemusí vést okamžitě k nastolení všeobecné rovnováhy. I v tržních ekonomikách přetrvávající nerovnovážnosti (např. na trhu pracovních sil) naznačují, že tyto ekonomiky – na rozdíl od Walrasova modelu – odstranit nerovnovážnosti umět nemusejí. Reformní ekonomové často tuto důležitou okolnost přehlížejí a reformy ztotožňují s přísnou rovnovážností.⁸ Podtrhuji, že také řídicí orgány v CPE často používají stejné argumentace: s hospodářskou reformou je třeba vyčkat až do doby, kdy nastane rovnováha. To není správné. Jistá míra přidělování a cenové kontroly nevylučuje konkurenci a dosti efektivní decentralizovanou soustavu orientovanou na zisk.

Dále se často, ale zcela nesprávně předpokládá, že pružnost cen je dobrým lékem všeobecně. Tomu tak být nemusí. Za podmínek dostatečné pružnosti dodávek a poptávky může stejně dobře vést k efektivnosti i nepružnost cen, aniž vystavuje ekonomiku riziku inflace či deflace.

Když jsme se takto seznámili se zřejmými průvodními jevy „pokročilé“ západní ekonomiky, vraťme se k praktickým zkušenostem s pokusy o liberalizaci cen, ke kterým se v různých dobách a v různých CPE přikročilo. Všeobecným poučením je, že všechny tyto pokusy přivodily větší inflaci, aniž přinesly jakoukoliv viditelnou rovnováhu trhů. Jednou z možných interpretací tohoto jevu by snad mohlo být, že opouštění stability cen anebo zrychlení inflace může způsobit strach ze zhoršení inflace u spotřebitelů, kteří pak sáhnou na své úspory, aby je přeměnili na spotřební statky (zvláště dlouhodobé spotřeby) raději dřív, než bude pozdě. Je však paradoxem, že vyšší ceny – alespoň krátkodobě – mohou vést k vyšší poptávce. Podle stejné zásady snížení cen, dokonce když se ztenčují zásoby anebo otevřená inflace ustupuje potlačené, může přinést očekávání deflace, a tím snížení běžné poptávky a zvýšení dobrovolné spořivosti. Politika zmrazených cen se může osvědčovat jako vhodný nástroj dočasné stabilizace. Musíme ovšem dobře chápat, že politika stimulace očekávání nemůže pokračovat do nekonečna. Jsou jisté časové horizonty a obvykle (nejasně) chá-

⁸ Moderní chápání tržních procesů, jež podtrhuje klíčovou roli informatiky v rozhodování (např. jako v teorii racionálního očekávání), nepodporuje primitivní představy o statické rovnováze – viz R. Fryman [8], F. Fisher [7] a F. Hahn – 1985. Z několika málo autorů zabývajících se CPE, kteří chápou tuto problematiku, uveďme R. Dietze [6].

pané meze, kde spotřebitelé mohou přese všechno chtít užít výsledky své šetrnosti. Když se pak ukáže, že za své peníze nemohou dostat zboží, protože na trhu chybí, může nastat katastrofa.⁹

Kromě toho, i když vylučujeme „zvrácené“ aspekty očekávání změn v cenách a příjmech — totiž že dobrovolné úspory spotřebitelské veřejnosti nejsou ovlivněny spekulací —, zbývá ještě jeden, a to pravděpodobně rozhodující prvek ve vývoji. I kdyby pokles reálných mezd (anebo reálné kupní síly peněžních prostředků v ruku spotřebitele) přivodil — v čistě aritmetickém smyslu — snížení celkové poptávky (na úroveň „normálně“ vyšší poptávky, nebo dokonce na úroveň absolutní rovnováhy celkové poptávky a nabídky), mohou se projevit dosud nepovšimnuté zpětné vazby či vedlejší účinky této politiky, jež brzy podkopou její využitelnost. Vrátime se k těmto zpětným vazbám v další části. Zatím nechtě stačí tolik, že klesající reálné mzdy mohou — za jistých okolností — působit na „normální“ nedostatek pracovních sil (a také na jejich kvalitu) způsobem, který ještě více rozvrací „normální“ funkci ekonomiky. Takto může být léčba aplikovaná k zahojení jednoho škodlivého důsledku zvýšených investic (tj. zvýšení agregované poptávky po spotřebních statcích) škodlivější než sama nemoc, protože může nepříznivě ovlivnit dodávky spotřebního zboží přes snížení pracovních kapacit.

Z předešlých úvah vyplývá, že udržování celkové vyšší poptávky v „normálních“ mezích pomocí manipulace s celkovým objemem vyplácených mezd a celkovým indexem cen, a tím s pohyby agregovaných nominálních cen a mezd je hodně riskantní úkol, který se patrně nedá úspěšně zvládnout bez jisté znalosti masové psychologie (tj. co očekává obyvatelstvo) a komplikovaných determinantů objemu disponibilní pracovní síly. Otázky vhodnosti manipulace s relativními cenami různých druhů spotřebního zboží se nám zdají být — ve vztahu k výkyvům relativního nedostatku dodávek — mnohem jednodušší. Podle Engellova zákona při rostoucích příjmech stagnuje poptávka po potravinách, zatímco poptávka po jiných materiálních a nemateriálních statcích roste. Tato tendence se projevuje v zjištěných strukturálních změnách ve světové ekonomice a ovšem ve sledovatelném poklesu v sektoru základních potřeb, nevyskytuje se však v CPE. Naopak, ceny potravin se spíše ve všech východo- a středoevropských zemích od nepaměti zvyšují nezávisle na časovém sledu jejich pozoruhodných investičních cyklů. Zdá se, že Kornaiův „normální“ trend vývoje relativních cen obsahuje v sobě tendenci k neustálému stoupání cen potravin, kdežto v tržních ekonomikách se relativně neustále zlevňují (a to i při ochrannářské zemědělské politice).

Přesto existuje více pochopitelných příčin, proč relativní ocenění spotřebních předmětů všeobecně a zvláště v období zvýšení investiční činnosti nevede k teoreticky zdůvodnitelným očekáváním.

Předně, při stanovování cen spotřebního zboží mají státní orgány ve zvyku pokračovat v dříve zavedených a „funkčních“ proporcích (ať již to znamená cokoliv). To je „normální“ mentální či organizační pohodlnost, zákonitá v každém dostatečně oportunistickém nebo opatrnickém chování hierarchií.

Za druhé však, jsou-li zavedeny změny, má to často specifické příčiny v tom, že se chce dosáhnout racionálnějších výsledků, než jsou v dané soustavě rozhodování „normální“. Jedna taková často vzpomínaná příčina při cenových změnách

⁹ Gierekova vláda v Polsku po řadu let úspěšně hazardovala s nadějami obyvatelstva, zvyšující peněžní příjmy spotřebitelů při současném zvyšování cen. Tak dlouho, dokud zásoby zboží rostly viditelnými tempy, tato strategie přinášela úspěch, i když příjmy daleko převyšovaly nominální hodnotu dodávek spotřebního zboží. Problémy začaly, až když se dodávky na trh ztenčily. Vláda se pokusila předejít možnému zhroucení trhu pomocí zvýšení cen — tím však toto zhroucení uspíšila (a možná, že vůbec zapříčinila).

nách je, že ceny potravin jsou značně subvencované, zatímco v cenách některých nepotravinářských výrobků je skryto vysoké procento daně z obrátu anebo zisku. To se považuje všeobecně za nepřijatelné, nějakým komplikovaným ta-
juplným způsobem škodlivé pro všeobecné fungování ekonomiky, působící inflaci a nevítanou redistribucí příjmů, neodpovídající „zákonu hodnoty“ apod. Samozřejmě žádná z těchto příčin se nedá všeobecně prokázat. Je tomu tak třeba již jen proto, že ceny aplikované k ocenění nákladů (a tím případných „subvencí“ a „zisku“) při výrobě různých komodit představují zcela fiktivní složky výpočtů, které jsou výrobcům nadiktovány.¹⁰ Při jiném způsobu ocenění vstupů výrobky, které se zdály být ztrátové, se mohou projevit jako vysoce rentabilní – a naopak. Ve specifickém případě potravin, na něž se ve všech středo- a východoevropských zemích hledí jako na ztrátové z hlediska státního rozpočtu, může být hlavním činitelem zdánlivě vysokých nákladů falešná doktrína nive-
lizace příjmů vesnických a městských pracujících. Kdyby vzájemné příjmové diference mezi vesnicí a městem byly určovány relativní mírou produktivity práce (současně i relativní technickou vybaveností zemědělské a průmyslové práce), pak by – podle všeho – zemědělské výdělky musely být mnohem nižší než průmyslové. Tyto relace by v tržních ekonomikách znamenaly mnohem nižší reálné náklady výroby potravin než průmyslových výrobků a výkonů služeb.

Za třetí, řídicí činitelé mohou mít neobjektivní, často osobní zájem na podpoře zdeformovaných relativních cen. Rychle stoupající ceny mnoha „luxusních“ výrobků – jako osobních aut, bytů, vybraných služeb vysoké kvality (např. cestování, lékařské péče, vzdělávacích institucí) – by je obraly o nominální výdělky, o velkou část jejich reálné (třeba skryté) kupní síly. Ztráta na životní úrovni by zdaleka nebyla vyrovnána nižšími cenami potravin, jejichž váha na celkových výdajích vyšších příjmových skupin je relativně nízká (Engelův zákon). Je jisté, že administrativně snižené ceny „luxusních“ statků vytvářejí nedostatek těchto statků. Ovšem příslušníci řídicích složek a jejich blízcí si k vůli tomu nemusí dělat těžkou hlavu, jelikož oni sami kontrolují distribuci „atraktivního“ zboží, mohou si zajistit uspokojování vlastních potřeb tímto zbožím – a k tomu ještě za nízké ceny.¹¹

Čtvrtou příčinou tvorby nesprávných cenových relací v době zvýšení investiční činnosti jsou zkreslené procesy vznikající v důsledku značně deformovaných relativních cen zboží na trhu. Jmenovitě: již „běžné“ nedostatky zboží na trhu (anebo levnějšího zboží) vedou nejen k zvýšení objemu úspor spotřebitelské veřejnosti (tj. rozhojňují její „inflační peníze“ či „vynucené úspory“), ale také ke zvýšení poptávky po jiných druzích zboží a služeb, které třeba nesouvisejí s jinými nedostatkovými komoditami a službami. To je podstata „vynucené substituce“ neboli „efektu přelévání“ (spillover effect) rozebíraných Kornaielem [13] a také autorem [20] při aplikaci formálních nástrojů neoklasické teorie chování domácností v přidělovém systému.

Efekt přelévání vzniká takto: když se zvýší poptávka po skupině výrobků (v případě vzestupu investic to bývá po bytech, po předmětech dlouhodobé spotřeby a dalších průmyslových výrobcích a po službách), zvyšuje se také poptávka po jiných výrobcích jako potravinách, lihovinách, cigaretách a oblečení. Dokud předpokládaná anebo skutečná poptávka (tj. poptávka po potravinách, pří-

¹⁰ Naléhání z pozic vyšší vyspělosti a nejvyššího stupně profesionální moudrosti ze strany expertů MMF a Světové banky vůči CPE, když jim doporučují omezovat subvence, je stejně směšné, jako podobné slavnostní rady udělované vládám doma (špatně) vyškolenými socialistickými ekonomy.

¹¹ V publikaci autora z r. 1988 se dokazuje, že zdeformované relativní ceny v Polsku přispěly k mnohem vyšším rozdílům v příjmech, než uvádějí oficiální údaje. Nemanuální pracovníci profitují z této situace mnohem víc než jiné sociální vrstvy. Navíc výhody z cenových deformací jsou v úzké korelaci se stoupajícími nominálními výdaji či příjmy, což znamená regresivnost zdanění příjmů.

padně po lihovinách a kterýchkoliv jiných výrobcích zvýšená přeléváním) je nižší než jejich dodávky na trh, můžeme sotva přijmout názor, že zvýšení cen potravin je odůvodněné jejich nedostatkem. Protože však v CPE „normálně“ nikdy nebývá nabídka čehokoliv vyšší, než je známá poptávka, meze přístupnosti potravin na trhu se dosáhnou obvykle velmi brzy. Zřejmě může vzniknout dojem, že v takovéto situaci narůstá nedostatek potravin (také lihovin, cigaret a oblečení). V jistém smyslu je to pravda: bereme-li v úvahu všechny relevantní parametry, spotřebitelé by kupovali víc potravin, než je k dostání. Dostaví se tedy viditelné důsledky v „křečkování“, předražování, obchodování na černo — a to vše může vyvolat a odůvodnit zavedení přidělu potravin. V jistém smyslu je také pravda, že v podobné situaci by vyšší ceny potravin omezily viditelnou poptávku a nastolily přijatelnější částečnou rovnováhu na trhu. Avšak zároveň všeobecnější rozbor naznačuje, že současná rovnováha na trhu potravin a „luxusních“ potřeb by si vyžadovala spíše opačný než intuitivní přístup. Jmenovitě by to mělo být relativní zvyšování cen luxusního zboží vůči cenám potravin, čímž by se potraviny zlevnily. Anebo — bereme-li v úvahu vzájemné kvantitativní relace — dodávky luxusního zboží by se měly zvýšit i za cenu snížení dávek potravin.

Na určitém stupni hospodářského vývoje (často za expanze investic a také v průběhu zaváděných reforem) se tedy nutně dostaví značně zostřený nedostatek potravin a objevují se mylné představy,¹² které vedou k různým opatřením, jež jsou nakonec pro pokračování v realizaci investičních záměrů a reforem škodlivá.

Na rozdíl od nedostatku různých druhů luxusního zboží, kterého si veřejnost málo vzdímá, nedostatek potravin nabývá vždy značné sociální a politické důležitosti, protože vyvolává strach z hladu, a tím naznačuje, že se ekonomika dostává do beznadějně slepé uličky. Je jasné, že to musí hluboce působit na nejvyšší politické vedení, a tím ovlivnit i postoje centrálního řízení ekonomiky. Avšak pokud se nezlevní potraviny v poměru k cenám luxusního zboží anebo pokud se nezvýší dodávky tohoto luxusního zboží, situace se nezlepší.

Než se však uskuteční tento dlouho očekávaný výsledek, uplatňují některé CPE v různých obdobích experimentálně různé metody překonání své vážné — i když přechodné — „nedostatkovosti“ potravin. Je důležité se u těchto zastaralých metod zastavit, protože zčásti rovněž vysvětlují, proč se objevují inflační tendence v investičních cyklech. Navíc zčásti vysvětlují i zaostávání výrobních struktur některých CPE, jež se projevují ve zvláštním důrazu kladeném na vysokou úroveň investic do zemědělství a v přezaměstnanosti.

Především je nutné zabývat se úsilím polské, maďarské a jugoslávské (v poslední době i čínské a sovětské) vlády odstranit „přílišnou“ poptávku po potravinách pomocí zvýšení jejich cen. Tato politika sama o sobě nemůže sice nastolit rovnováhu na trhu nedostatkového luxusního zboží, ale za předpokladu důsled-

¹² Je těžké se vyhnout omylům při charakterizování strukturálních deformací cen či dávek — není to však nemožné. Autor [20], [23] a I. Collier [5] odhadli tyto deformace v případě Polska a NDR. Odhady se zakládají na předpokladu, že obyvatelé střední a východní Evropy jako spotřebitelé se neliší od Západoevropanů. Kromě toho současně mezinárodní komparativní studie (o cenách a spotřebě) dostatečně dokumentují abnormality cenových a spotřebních struktur převládajících v zemích střední a východní Evropy. Třetí pramen poznatků pochází z černého trhu v těchto zemích. Potravinářské výrobky se na černém trhu prodávají s mnohem nižším (anebo se žádným) ziskem v poměru k předmětům dlouhodobé spotřeby, osobním automobilům, vybraným službám a domovnímu majetku. Je příznačné, že četné „ekonomické“ studie o vývoji poptávky v zemích s CPE ztotožňují dodávky určitých předmětů na trh s celonárodní poptávkou po nich. Tím ovšem prohlubují ještě více už existující nejasnosti — s výsledkem irelevantních odhadů a předpovědí vývoje poptávky doprovázených stejně irelevantními a mylnými podkladovými statistikami.

nosti řízení může redukovat přelévání poptávky po potravinách na úroveň pohotových zásob. Obvykle je však tento postup doprovázen jinými vedlejšími efekty, které úspěšně neutralizují původní záměry tohoto schématu. Při určité míře zdražení potravin se příliš velký počet společenských vrstev s nízkými příjmy dostává do stále horší situace při obstarávání základních životních potřeb. Situace se pak snadno stává sociálně a politicky explozivní. Dříve či později zvyšování cen potravin přivodí vyšší peněžní příjmy a stanovení minimálních mezd (a rodinných příspěvků), aby se zachovala (i nízká) životní úroveň širokých vrstev obyvatelstva. Nutným důsledkem toho však zase je, že zvýšení peněžních příjmů nejchudších vrstev naruší příjmové diference v celé společnosti. To zpětně ovlivňuje pracovní morálku a produktivitu těch příjmových vrstev, které zpočátku přidáno nedostaly. Po určitém zpoždění a škodách způsobených v produkci se stav musí zkorigovat rozšířením růstu příjmů také na skupiny s vyšší mzdovou úrovní. Proto v aritmetickém smyslu zdražení potravin nepřináší skutečné výsledky. Kompenzace vyplácené spotřebitelům budou nakonec mnohem vyšší. Proto takovéto „cenové reformy“ nejsou ekonomicky právě racionální, i kdyby byly zaměřeny pouze na snížení poptávky po potravinách. Je jisté, že v podmínkách rovnováhy poptávka po žádném zboží nebude ovlivněna současným zvýšením příjmů a cen onoho zboží. Zato v nerovnovázných podmínkách zvýšení cen potravin stlačuje dolů ceny nedostatkových (tj. levných) nepotravinářských výrobků, a tím vytváří ještě větší poptávku po nich – a logicky ještě větší efekt přelévání poptávky po potravinách. Takže je jasné, že se „reformy“ potravinářských cen neutralizují. Navíc jim musíme přisuzovat odpovědnost za vznik zrychlující se otevřené inflace, která by byla jinak zbytečná a které by se dalo vyhnout.

Dokud se však orgány řízení cen nepoučí ze svých minulých omylů, nemůže makroekonomické řízení cen úspěšně přispět k realizaci reforem přechodného období.

V závěru bychom mohli uvést, že neexistence uváženě plánované a koncipované cenové politiky pravděpodobně povede k inflačnímu procesu, aniž se odstraní nerovnováha na trhu; tak se otevře cesta pro návrat tradiční direktivní soustavy. Cenové kontroly se dosud neosvědčily ne snad proto, že byly vždy škodlivé, ale spíše proto, že povaha nerovnováhy nebyla pochopena a že se různé nedotažené koncepce braly smrtelně vážně.

Makroekonomický přístup k otázkám práce

Typická nerovnováznost v dodávkách spotřebního zboží na trh má důležitý, ač dosud nepostřehnutý dopad na kvalitu a kvantitu práce odváděné spotřebiteli. Tato analýza zatím již naznačila, že tak, jak se nedostatek zboží prohlubuje, můžeme očekávat zhoršení kvality a snížení kvantity práce ze strany spotřebitelů. Jistá vyšší míra nedostatku spotřebního zboží bude tedy patrně doprovázena rostoucími těžkostmi na pracovištích: horší produktivitou, růstem nedostatku pracovních sil, růstem absence, abnormálně vysokým objemem produkce, ale při horší kvalitě výrobků ap.¹³ Tyto jevy, způsobené vysokou mírou investic nekoordinovanou s dodávkami spotřebního zboží na trh (anebo s jeho cenami, případně s peněžními příjmy pracujících), se mohou stát rozhodujícími v dezorganizaci jinak dokonale načasovaných a strukturálně koordinovaných národohospodářských plánů výroby, investic a zahraničního obchodu – pří-

¹³ Proto v období expanze investic skutečná úroveň výroby a spotřeby (při správném ocenění kvality výrobků a služeb) bude nižší, než uvádějí oficiální statistiky, které pravidelně opomíjejí aspekty kvality.

padně komplexních systémových reforem. Neochota spotřebitelů pracovat víceméně „normálně“ v abnormálně zhoršené situaci na trhu může takto urychlit bouři opožďování ve výrobě, nepředvídaných nákladů, výpadků ve výrobě apod.

Existují různé názory na stav pracovního trhu v CPE a ovšem i různá doporučení, jak tento stav zlepšit. Zatímco někteří experti popírají existenci stálého nedostatku pracovních sil (R. Portes a jeho žáci), jiní (J. Kornai) jsou opačného názoru. Základního, téměř lingvistického omylu se dopouštějí mnozí komentátoři při interpretaci skutečnosti, když obvyklou situaci v zemích s CPE nazývají „skrytou nezaměstnaností“ anebo „nezaměstnaností zaměstnaných“. Často se tyto definice objevují v komentářích „politiky plné zaměstnanosti v socialistických zemích“. Jestliže však pod pojmem nezaviněné nezaměstnanosti rozumíme přítomnost statisticky podstatného počtu osob bezvýsledně hledajících práci za platné mzdy (nebo i pod nimi), pak je zřejmé, že socialistické země střední a východní Evropy tímto neduhem nikdy netrpěly. Skutečná nezaměstnanost se může objevit regionálně a může zasáhnout i některé skupiny obyvatel (např. ženy), ale celkové počty volných míst vždy převyšovaly počet osob, které práci hledaly. Ostatně oba počty nikdy nepřekročily malý zlomek (méně než 5 %) počtu výdělečně činných osob. „Skrytá nezaměstnanost“ je užitečné označování pro zfalšování statistik za účelem zastírání nezaviněné nezaměstnanosti. Nedává však žádný smysl takto označovat nedostatečné využívání práce skutečně zaměstnaných osob. Může být pravdou, že za nižší úrovně celkové zaměstnanosti by produktivita jednoho pracovníka byla pravděpodobně mnohem vyšší a že dokonce celkový produkt ekonomiky by byl větší. Přesto nesouhlasím s označováním této situace jako „nezaměstnanosti zaměstnaných“. To by znamenalo, že kdyby nějakým nařízením či administrativním opatřením úroveň zaměstnanosti byla snížena, výkony a produktivita by se všeobecně zvedly (zčásti proto, že by se objevila nebo byla vzkříšena otevřená nezaviněná nezaměstnanost).

Názory, že by takovéto všeobecné administrativní snížení úrovně zaměstnanosti mělo ozdravující vliv na produktivitu a na inflaci, se v „receptech“ ekonomů i byrokratů v souvislosti s reformami někdy objevují. Není to však příliš logické, protože jakékoliv všeobecné a nediferencované snížení zaměstnanosti by postihlo podniky, v nichž se pracovní síla využívá účinně, ale nemělo by vliv na podniky, kde je pracovních sil přebytek. Celkové výkony v národním hospodářství by v tomto případě poklesly. Pozitivní účinky nezaviněné nezaměstnanosti (jsou-li vůbec nějaké) by v podobné situaci byly asi menší než ztráty na předpokládané produkci. Navíc většina propuštěných osob by pravděpodobně byli „nepohodlní“ pracovníci — tj. zlepšovatelé, výkonní a společensky uvědomělí dělníci, kteří jsou často v konfliktu s byrokratickým řídicím aparátem národněho podniku. Je však jisté, že selektivní snížení zaměstnanosti současně s vyřazováním zastaralého výrobního zařízení anebo odbouráváním nerentabilních výrobních a omezováním neperspektivních odvětví (jako zemědělství, stavba lodí anebo těžební průmysl) by mělo na ekonomiku opravdu pozitivní dopad. Stejně tak je jisté, že má-li kompetentní centrální řízení napomáhat rozlišování mezi perspektivními a neperspektivními odvětvími a obory, neexistuje jiný nástroj, který by mohl lépe vyřazovat neefektivní podniky zaměstnávající příliš mnoho pracovníků, než konkurence na trhu.

Nezvažují za správné připisovat zemím s CPE záměr vědomě zabraňovat nezaviněné nezaměstnanosti anebo dávat přednost plné zaměstnanosti. Pravdou je, že řídicí orgány často dirigují nové investice tam, kde jsou rezervy pracovních sil. Příčinou toho však může být nedostatek pracovních sil v jiných možných lokalitách, a ne nutně ohledy na situaci obyvatel v méně rozvinutých oblastech. Centrálně určovaná úroveň celkové zaměstnanosti v tom kterém období bývá většinou nižší než skutečná zaměstnanost. To by svědčilo také o tom,

že skutečná úroveň zaměstnanosti odráží určitou kombinaci makroekonomické politiky a povahových vlastností systému, která nemusí být totožná s údajnou preferencí plné zaměstnanosti. Nemusí jít o záměr udržovat plnou zaměstnanost. Výroky o plné zaměstnanosti jako o vymoženosti země s CPE dělají ctnost z patrně nezamýšlené, dokonce politováníhodné koincidence.¹⁴ Poměrně málo se diskutuje o „systémových příčinách“ vysoké míry poptávky po pracovních silách v CPE. Všeobecně se soudí, že nedostatek pracovních sil je vestavěný v ekonomice, protože podniky požadují pracovní síly (na rozdíl od jiných vstupů) bez ohledu na nákladovost a zisk. V situaci, kde vedoucí podniků jsou penalizováni za nesplnění výrobních úkolů, jsou jejich „neukojitelné“ nároky na všechny druhy vstupů přirozené. (Ovšem motivační soustava by mohla být i taková, aby odměňovala úspory některých vstupů.) Pokud je motivace orientovaná spíše na objem výroby než na efektivnost (anebo na náklady), nestálost na úseku materiálních vstupů může být vyrovnána rezervami pracovních sil. Přiměřený počet stálých pracovníků se stává naléhavou nutností. Ačkoliv „křečkování s pracovní silou“ se považuje často za škodlivé, nemusí tomu tak být vždy. Kdyby podniky nadbytečné pracovní síly neudržovaly, nemusel by celkový produkt národního hospodářství být vždy vyšší.

„Neukojitelný“ hlad po pracovních silách, a tím vznikající nedostatek pracovníků jistě vytváří podmínky, v nichž se snižuje pracovní morálka, produktivita, snažení, kvalita, a vede k abnormálně vysoké zaměstnanosti se všemi škodlivými důsledky. Je také zcela jasné, jak tato situace přispívá k mrhání hmotnými vstupy, energií, jak zhoršuje zacházení se stroji a zařízením. Přesto vidím nepřesnost v názorech četných — jinak fundovaných — autorů, kteří neváhají připisovat zodpovědnost za nedostatek pracovních sil „nedisciplinovanosti“ anebo „liknavosti“ podnikového vedení v zemích s CPE. Z toho se dá dále vyzovovat, že by se nízká produktivita — a tím i nedostatek pracovních sil — daly odstranit, kdyby se k věci přistupovalo dostatečně důslednou politickou či administrativní „kampaní“, jež by znovu nastolila „pořádek a kázeň“. Charakteristické je také stanovisko, jakoby socialistické země zaly nápravu, která se však z různých důvodů nedá účinně aplikovat. „Účinné odstranění napjatosti trhu (práce) by si vyžadovalo [. . .] utužení pracovní disciplíny ve všech směrech [. . .] To však v socialistických zemích není přes určitou hranici téměř možné. Dělníci potřebují nějaké ventily pro svou frustraci [. . .] Bylo by nebezpečné zbavit je této výsady.“ ([1] s. XV—XVI)

Nedomnívám se, že tento směr myšlení opravdu odpovídá skutečným příčinám.¹⁵

V četných případech se věnuje hodně pozornosti možnostem uvolnění napjatosti pracovního trhu vyšší mírou zapojení osob do hospodářské činnosti, reaktivací důchodců, zkrácením doby výškolení mládeže pro povolání a jinými demografickými zásahy. (Dříve to byly pracovní síly v zemědělství, které se mohly mobilizovat jako rezervy pro potřeby industrializace. Nyní však zemědělství ve většině středo- a východoevropských zemí samo jeví „neukojitelný“ hlad po

¹⁴ Dřívější teoretikové v CPE (např. M. Kalecki) ličili tyto ekonomiky jako záměrně sledující plnou zaměstnanost. Zda to byly čistě teoretické úvahy anebo hledání smyslu v nedostatcích pracovních sil, které v raných padesátých letech byly právě tak tíživé a nepřijemné jako dnes, je nejasné. Zajímavé však je, že ani Kalecki, ani jeho žáci si nekladli otázky o determinantách pohotových pracovních sil. Pro ně to bylo něco ovlivněného zvenčí — pravděpodobně demografickými a jinými mimoekonomickými činiteli.

¹⁵ M. Fitzer [9], [8] předložil přesvědčivou analýzu historických důkazů o vývoji pracovních vztahů v SSSR v prvních letech urychlené industrializace. Zdá se, že se jeho interpretace spojitosti mezi nedostatkem pracovních sil, produktivitou práce, pracovní disciplínou, mzdovou soustavou, zaměstnaností a reálnými mzdami dá aplikovat na všechny evropské CPE.

pracovních silách a v důsledku špatně chápaného nedostatku potravin často vyhrává boj o ně proti zpracovatelskému průmyslu a službám.)

Domnívám se, že důraz kladený na zvýšení počtu pracovních sil jako na možnost odstranění jejich nedostatku je značně scestný. Úroveň zaměstnanosti ve všech CPE je relativně vysoká. To se týká i některých ukazatelů spojených s pracovní aktivitou: délky pracovního týdne a samotné intenzity práce (ať již dostatečně produktivně vynaložené, či nikoliv). Pravidelné přesčasy (včetně nočních směn), práce o sobotách a nedělích, podíl zaměstnanosti mládeže a žen, to vše je z hlediska většiny ukazatelů na přehnané úrovni. Dlouhodobě to naznačuje mrhání s pohotovými pracovními silami a rezervami, obětování kvality práce v zájmu kvantity a v dlouhodobé perspektivě obětování možných velmi značných přínosů v zájmu velmi malých a často iluzorních, krátkodobých zisků. Přehnaná zaměstnanost mládeže znamená nižší úroveň přípravy pro povolání; přehnaná míra odloučení žen od domácnosti způsobuje zhoršení kvality života (zvláště když mnoho základních služeb je na trhu nedostatkových a musí být nahrazeno prací v domácnosti). Krajní námaha ve špatných pracovních podmínkách, příliš dlouhá pracovní doba spojená s nízkou kvalitou každodenního života (včetně dlouhého, vyčerpávajícího shánění a vystávání front při nedostatku zboží) nutně negativně ovlivnila produktivitu práce v CPE.¹⁶ Podle všeho je vážným omylem tvrdit, že by se mnoho získalo, kdyby občané souhlasili s delší pracovní dobou. Celkově vzato objem práce jimi poskytovaný je velmi vysoký. Problém je v tom, že úsilím dělníků se mrhalo na nesprávném místě, a tak bylo vynakládáno často zcela zbytečně.

Zajímavý alternativní názor na otázku zaměstnanosti předložil v nedávné práci S. Rosefelde [25], který rozvíjel některé dřívější myšlenky I. Birmana o situaci na pracovním trhu zemí s CPE. Podstata jejich názorů se mi zdá být velmi zdůvodněná, ale jejich formulace pravděpodobně způsobí nesmírné zmatky. Rosefelde a Birman správně vystihli, že v SSSR se práce obyvatel často vynucuje administrativními prostředky a není tedy založena na dobrovolně přijatých smluvních podmínkách. To však patrně neodůvodňuje závěr, že za nynějších reálných mezd je *přebytek* nabídky práce: „Poptávka po pracovních silách, jakož i nepracovní poptávka (tj. po jiných výrobních faktorech) se odvozují ze žádoucí úrovně dodávek výrobků, ale mzdy se nestanoví nad plánovanou úroveň („reservation levels“ v orig.) [. . .] Důsledkem je — jsou-li dodávky (práce) určovány pracovní povinnostmi a mzdy mzdovými předpisy —, že nedostatek pracovních sil není normální. Míra nasazení práce však překračuje míru v konkurenčních ekonomikách a vyvolává nedostatek pracovních sil, protože je nuceno pracovat víc lidí, než kolik by svou práci za daných mzdových sazeb nabídlo.“ ([25], s. 230)

Avšak — i když předpokládáme, že pracovní zákonodárství a jiné regulace,¹⁷ které zajišťují žádoucí úroveň celkové nabídky pracovních sil (zachycenou v národohospodářském plánu), jsou využívány centrálními řídicími orgány úspěšně, na úrovni podnikové mohou být a často jsou snahy zaměstnávat více

¹⁶ Zdá se, že CPE jsou sužovány vysokou mírou pracovních úrazů smrtelných anebo působících trvale poškození na zdraví. Zdecimování pracovní síly průmyslovými úrazy patrně hodně přispělo k nedostatku pracovníků. Naléhat na „usilovnější“ práci a na delší pracovní dobu, které jsou zčásti odpovědné za úrazy, je tedy politika, která se sama poráží.

¹⁷ Kromě zákonů proti „příživnictví“, které výslovně sledují omezení volného času obyvatelstva administrativní cestou, existují také jisté kvaziekonomické mechanismy, jimiž se vynucuje větší pracovní nasazení obyvatel. Předně, některé druhy zboží a služeb mohou obdržet jen osoby dostatečně dlouho zaměstnané (v socialistickém sektoru). Dále, ve většině povolání se vyžaduje od zaměstnanců jen minimální povinná pracovní doba. V praxi dobrovolně poskytovaná práce jednotlivce za směnu může být jen 5 hodin, ale tento pracovník musí být na pracovišti 8 hodin, jinak riskuje propuštění, což je pro něj méně výhodné.

dělníků (anebo požadovat delší pracovní dobu), než byl záměr centra. Proto skutečná poptávka po pracovních silách může daleko převyšovat její (vynucenou) „nabídku“. Celkový objem práce požadovaný podniky může být mnohem větší než její celková nabídka, i kdyby ústřední řízení úspěšně znárodnilo veškeré rezery volného času obyvatelstva. Znovu zdůrazňujeme, že je omylem ztotožňovat vysokou míru pracovní účasti s přezaměstnaností.

Také pracovní zákonodárství může vypadat velmi restriktivně, ale můžeme se právem ptát, zda vždy určuje skutečnou nabídku práce. Není vyloučeno, že kdyby se příslušné zákony zrušily, nenastaly by žádné změny. Navíc, sama existence zákonem stanovené pracovní povinnosti naznačuje, že je všeobecný nedostatek pracovních sil (anebo že si to řídicí orgány myslí).

Zkoumání relevantních činitelů nabídky pracovních sil (nebo přesněji množství pracovní doby nabízené obyvateli podnikům) je další krok. Existuje jistě mnoho přístupů k formování této nabídky. Velmi propracovaný model, který však nechává stranou četné nesporně důležité psychologické, sociologické, organizační a všechny další aspekty problematiky (podobný modelu E. Malinvauda z roku 1977 [16], tj. kvantitativnímu modelu chování domácností v tržní ekonomice), předpokládá následující situace.

Za podmínek současné platnosti nedobrovolné práce a přidělu spotřebních statků si patrně znovunastolení rovnováhy jak pracovního trhu, tak trhu zboží vyžaduje *vzestup* reálných mezd, tj. aby nominální mzdy stoupaly rychleji než nominální ceny. Zjevné znaky nerovnováhy, které obvykle vidíme v CPE, neposkytují žádné jasné a všeobecně platné důvody pro *pokles* reálných mezd, jak to namnoze navrhuji ekonomové a jak se to v průběhu reformy experimentálně zavádí.

S. Rosefielde ([24], [25] s. 231, 241–243) uvádí příklad toho, jaké obtíže vznikají pro projektování správných postupů v tomto ohledu. Autor se domnívá, že podle neoklasické analýzy přemíra „nedobrovolné nabídky pracovní síly“ (tj. regulace volného času) se ještě prohlubuje jak snížením reálných mezd, tak omezováním nabídky spotřebního zboží. Pokud se variabilní složka této „přemíry“ ztotožňuje s nabídkou pracovních sil (tj. předpokládáme-li, že úroveň poptávky po nich je dána a stejně tak i horní hranice volného času), toto tvrzení nemusí obstat. Konkrétně, za normální míry volného času a spotřeby výrobků je výsledek tento: jestliže *nižší* nabídka spotřebních statků způsobuje *nižší* nabídku pracovní síly, pak *nižší* hladina mezd způsobuje *vyšší* nabídku pracovní síly (a vice versa). Jinými slovy, když nabídka pracovní síly se aktivně omezuje nedostatkem spotřebního zboží (tudíž snížením marginální hodnoty výtěžku), pak snížení cen zboží prostřednictvím stoupajících reálných mezd povede k dalším nedobrovolným úsporám, což znehodnocuje peníze, a tak nemůže v žádném směru přimět domácnosti, aby nabídly dobrovolně více práce.

Jak jsme zdůrazňovali v předešlých částech, určování skutečného nerovnovážného stavu v té které CPE může narazit na velké překážky.

Stejně překážky stojí v cestě vypracování směrnic pro cenovou a mzdovou politiku v souladu s neoklasickým modelem chování domácností za přidělového systému. Jedním ze základních problémů bude, jak rozčlenit všeobecné indexy podle žádoucích hodnot (nebo-li agregované cenové a mzdové indexy do podrobnějších indexů). Zdá se zcela zřejmé, že i kdyby agregované indexy byly zcela přesné, při jejich rozčlenění mohou nastat relativní deformace cen a mezd, jež by vedly k částečné nerovnováze na trhu zboží a práce, a tím by rozložily původní záměry makroekonomické politiky.

Bylo by jistě zcela nerealistické předpokládat, že makroekonomické řízení v CPE bylo odvozeno z tak jednoznačných a přesných rozborů, jaké jsme uvedli v předešlém výkladu. V jistém smyslu však základní makroekonomické zásahy

do mezd a cen obvyklé ve všech zemích s CPE vedou vždy k *minimalizaci* reálných mezd. Proto snad můžeme tvrdit, že řídicí složka v CPE se primárně snaží snižovat nebezpečí příliš velké poptávky po spotřebním zboží. Protože teprve tehdy, když hlavní příčinu nerovnovážnosti vidíme v nedostatku spotřebních statků (a nedostatek pracovních sil jen jako důsledek přesunu — spillover — ze spotřebního trhu), může být racionální snižovat reálné mzdy, přinejmenším na podkladě teorie chování domácností za přidělového systému. Ovšem politika nízkých reálných mezd nemusí být v souladu s jinými, často použitými zásahy řídicích orgánů. Zejména různé způsoby a akce směřující k efektivnímu omezování volného času mohou nepřímě svědčit o tom, že nedostatek pracovních sil se stává problémem. A když se to stane hlavní příčinou, a ne důsledkem nerovnovážnosti, mohou nízké reálné mzdy být velmi škodlivé, alespoň z makroekonomického hlediska.

V jisté míře je politika udržování reálných mezd v určitých mezích historicky pochopitelná. V průběhu přechodu k centrálnímu plánování došlo ve všech stře- do- a východoevropských zemích k nadměrnému zvyšování mezd s dezorgani- zujícími účinky při prakticky zmrazených spotřebitelských cenách. Důsledky těchto prvních kroků v makroekonomice, jež sledovaly co nejrychlejší uskuteč- nění komunistických ideálů, byly předvídatelné: všeobecný nedostatek zboží, dezorganizace pracovních vztahů (která opodstatnila jejich direktivní řízení), vlny obchodu na černo („ospravedlňující“ slepý teror při jeho potlačování) a nakonec inflační katastrofy. Pozdější opatření na základě poučení z padesá- tých let, kdy se násilně urychlovala industrializace financovaná stoupajícím ob- jemem mezd, rovněž skončila potlačováním úlohy peněz a superinflacemi, po nichž musely následovat nové měnové reformy. Ačkoliv tyto pozdější procesy se kvalitativně lišily od dřívějších, patrně posilovaly hluboce zakořeněný odpor vůči každé politice rychlého růstu reálných mezd.¹⁸ Kterákoliv praktická poli- tika — ať již propagovaná, nebo uskutečňovaná — v CPE je zřejmě diktovaná prostým záměrem zpomalit růst reálných mezd. Dává se zřejmě přednost neměnným mzdám, zatímco se očekává, že produktivita práce a úroveň zaměstna- nosti budou stoupat co nejrychleji. Na každý vzestup reálných mezd se pohlíží s podezřením, že může vést k ochromující nerovnováze na spotřebním trhu. Pro- to se mu tedy musí zabránit, musí se minimalizovat anebo odložit všemi dostup- nými způsoby. A když už ho neochotně připustíme, musí se mu „čelit“ vzestup- em spotřebitelských cen — ať již zjevným, či skrytým. V každém případě, zá- sada, že reálné mzdy nesmějí stoupat rychleji než produktivita práce, byla za- řazena již dávno mezi nejzákladnější „zákonitosti“ praktické makroekonomiky v CPE.¹⁹

Ať už ji makroekonomické ohledy ospravedlňují, či nikoliv, soustavná snaha o minimalizaci reálných mezd — v dobách dobrých i zlých, bez ohledu na inves-

¹⁸ Zejména A. Nove [17] se zdá být silně ovlivněn myšlenkou, že vyšší reálné mzdy jsou hrozbou pro ekonomiku — ať již centrálně plánovanou, anebo tržní. Uvádí pohnuté roky 1980–81 v Polsku jako poučný příklad mylné „šlechetnosti“ vůči obyvatelstvu.

¹⁹ Rozsáhlé rozbory různých opatření k omezování hladiny mezd (a také reálných mezd) viz J. Adam [17]. Na straně 34 a 49 dokumentuje, že produktivita práce v zemích s CPE měla tendenci stoupat rychleji než reálné mzdy v padesátých i šedesátých letech. Jak ukazují údaje za sedmdesátá a osmdesátá léta, tato tendence dále převažuje. Je zajímavé, že nezřídka reálné mzdy klesají, i když produkti- vita práce stoupá velmi rychle. Musíme si však uvědomit, že řízení reálných mezd je zcela pod vlivem makroekonomických představ a nemá nic společného s určitými vestavěnými vlastnostmi CPE. Proto není přesné tvrdit, že „strach z inflace je hluboce zakořeněný v každodenním životě socialistických podniků“ ([13], s. 300). Podniky nemají důvod se inflace obávat ani všeobecně, ani dokonce kvůli vlast- ním mzdovým nákladům. Čeho se však často obávají, jsou administrativní důsledky překročení mzdov- ých plánů nebo stropů (limitů) průměrných mezd nadiktovaných jim státními orgány. Tyto orgány musejí mít obavy z ekonomických důsledků liberální mzdové politiky podniků.

tiční cykly a jejich fáze — může mít velmi negativní důsledky, kterých si ekonomové zřídka kdy všímají, možná se o ně vůbec nestarají a sdílejí obvykle strach řídicích orgánů ekonomiky z „inflace mezd“.

První z důsledků nízkých mzdových nákladů souvisí s objemem, tíživostí a všeobecnými dopady nedostatku pracovních sil, které alespoň částečně způsobují. Důvodem převládajícího nedostatku pracovních sil v CPE — dokonce při poměrně vysoké míře zaměstnanosti a při dosti dlouhém pracovním týdnu — nemohou být příliš nízké rezervy pracovních sil. Jak správně zdůrazňují četní autoři, spíše se musejí hledat v abnormálně vysokých nárocích zestátněných podniků na pracovní síly. Standardním vysvětlením tohoto chování podnikového řízení v CPE je jeho necitlivost vůči nákladům a zisku. Bylo by však důležité si uvědomit, že požadavky na zejména *levné* vstupy, jako jsou pracovní síly, mohou stoupat i tehdy, jestliže počítáme s náklady a ziskem. Je možné, že jev „neukojitelných“ nároků na vstupy, který tak živě popisuje Kornai, má hluboké kořeny a přežívá jen proto, jelikož ceny vstupů jsou tak hrubě podhodnoceny proti cenám výstupů.

Je pochopitelné, že když podniky mohou mechanicky zvyšovat ceny (např. kvůli soustavnému zvyšování svých nákladů) anebo když mohou vždy očekávat, že v případě zadlužení se jim pomůže subvencemi, nemá smysl prosazovat *vyšší* nominální mzdy. Nakonec na makroekonomické úrovni se tato politika bude rovnat pouze otevřené či potlačované inflaci. Proti tomu při růstu *reálných* mezd nakonec nominální mzdy musejí stoupat *rychleji* než nominální ceny. To naznačuje přísnější kontrolu cen než mezd.

Od takového postupu můžeme očekávat příznivý účinek na vyrovnání situace na pracovním trhu. V podstatě se tyto účinky dostaví, protože podniky budou konečně mít ekonomický stimul k tomu, aby hospodařily s pracovními silami. Stejně důležité je, že podniky a obory se zaostaly výrobními fondy zaměstnávající příliš mnoho práce na jednotku výroby napříště již nebudou moci počítat s administrativním přidělováním levných pracovních sil. Konkurence na trhu pracovních sil vyřadí podniky, které nehospodaří dobře. Za dostatečně silného zestupu reálných mezd můžeme očekávat vyšší výkony s menšími počty pracovníků. Jinou otázkou je, zda celkový objem vyplácených mezd v ekonomice bude krátkodobě stoupat rychleji než celkový objem produkce (a zejména celková nabídka spotřebních statků).

V perspektivě bude nejdůležitější zbavit se nedostatku pracovních sil. To by byl začátek kvalitativně zcela nové etapy v pracovních vztazích v CPE.

V makroekonomické analýze se k nabídce a poptávce pracovních sil přistupuje v čistě kvantitativní formě, jako je např. objem pracovního času. Pravděpodobně stejně důležitým činitelem je však kvalita práce vykonané v určitém časovém úseku. To je ovšem mnohem složitější činitel. A proto byl také patrné až nápadně ponecháván stranou většinou ekonomů, kteří zkoumají vývoj v CPE. Nicméně bez jisté představy o činitelích ovlivňujících kvalitativní obsah pracovních výkonů, makroekonomická analýza CPE, a tím i chápání sil, které formují dynamiku CPE, zůstanou útržkovité, ne-li zcela neúčinné.

Kvalita práce nakonec souvisí s kvalitou zboží a služeb. Je zcela zřejmé, že odstranění nedostatku jak zboží, tak pracovních sil je důležitým předpokladem zlepšení kvality práce. Pomine-li nedostatek pracovních sil, a zejména za existence alespoň marginálně nepříjemné úrovně nezaviněné nezaměstnanosti, mohl by začít vývoj k lepší kázi pracovníků. To zase může mít vliv na pracovní morálku: utužení pracovní kázně, omezení absence, abnormálně vysoké zaměstnanosti a jiných známých jevů souvisejících s napjatostí na pracovním trhu. Ovšem, motivační úloha jisté míry nezaměstnanosti nebude zvláště silná, pokud mzdové příjmy zaměstnaných osob nebudou podstatně vyšší než příjmy a jiné

výhody nezaměstnaných. Relativně nízká úroveň mezd zaměstnaných osob proto eliminuje záměr sledovaný „motivační“ nezaměstnaností.²⁰

Existují ještě jiné kvalitativní aspekty úrovně reálných mezd (a tedy životní úrovně).

Především: příliš nízké reálné mzdy — ač pravděpodobně způsobí příliv maximálního množství pracovních sil — svědčí o nízké úrovni volného času v průměrných domácnostech. Volný čas nad určitou hranici se někdy považuje za „zbytečný přepych“. Avšak jistá míra odpočinku, stejně jako přiměřená strava, dobré byty a dopravní služby, dobré školství a zdravotní péče mají značný vliv na produktivitu. Poskytují pracovníkům tělesné a psychické vlastnosti nepostradatelné pro kvantitativně a kvalitativně hodnotné výkony. Příliš nízké mzdy, které nutí domácnosti značně omezit výdaje na potřeby udržující pracovní schopnost (včetně odpočinku se zábavou), působí tedy proti produktivitě i z úzce pojatého technokratického hlediska. (Často se neefektivnost CPE a zvláště jejich pracovní problémy připisují přílišné štedrosti zestátněného zdravotnictví, školství, dopravy a dalších služeb. Podle novější oficiální propagandy v Polsku tento přístup „státu blahobytu“ je příčinou oslabené motivace pro usilovnou práci a i jinak neslučitelný s „ekonomickou reformou“. Vzhledem k poměrně nízké kvalitě a malému rozsahu sociálních služeb, které jsou poskytovány ve většině CPE, bude pravdivý spíše opačný názor. Komercializace anebo reprivatizace těchto služeb pravděpodobně ještě sníží kvalitu života, a tím také zhorší i kvalitu práce. Průměrný spotřebitel by pak považoval za výhodné anebo nutné šetřit na školy pro děti anebo v zájmu vlastního zdraví.)

Dále: příliš nízké reálné mzdy — jakož i jejich stagnace — snižují mzdové diference, ačkoliv ty mají hrát pozitivní motivační úlohu.

Za třetí: pokud příliš nízké reálné mzdy vedou k použití příliš vysokého množství práce poskytované domácnostmi, pracovníci budou automaticky stlačovat dolů průměrnou kvalitu práce. Příčina je prostá: při příliš vysoké míře použité práce bude nasazena i svou povahou nízká pracovní kvalita (tj. osoby duševně či tělesně postižené) vedle „in se“ hodnotnější kvality pracovníků. Za tohoto stavu budou výkony mít tendenci přizpůsobit se výkonům nejméně schopných pracovníků. (Proto je velmi důležité zabránovat vysokými reálnými mzdami jak přemíře nabídky, tak přemíře poptávky na pracovním trhu.)

Můžeme ovšem namítat, že při mzdové soustavě, která spojuje příjmy individuálního pracovníka s jeho individuálním výkonem, mohou mzdy zůstat všeobecně nízké, aniž by způsobily podstatnější zhoršení výkonů anebo zmenšení mzdových diferencí. Avšak tato námitka nese s sebou předpoklad, že výkon pracovníka je neustále kontrolován a kvantitativně ohodnocován — podobně jako v úkolové mzdové soustavě. V praxi je toto sledování nákladné a nepřihlíží k četným kvalitativním aspektům pracovních výkonů. Každá mzdová soustava, která je založena na přílišné individualizaci odměňování — zvláště úkolové mzdy — má četné nevýhody, jež jsou přehlíženy ekonomy, kteří trvají na „spojování odměn s výkony“. Postupné upouštění od úkolových mezd ve vyspělých tržních ekonomikách můžeme zčásti připisovat skutečnosti, že tyto mzdy jsou užitečné hlavně tam, kde se chce docílit maximum kvantitativního objemu výroby za poměrně statických technicko-technologických podmínek.

²⁰ Tato teze je v souladu s teorií „mzdové efektivity“ uvedenou J. Stiglitzem v r. 1985 [26]. Jeho teorie obsahuje domněnku, že je v zájmu podniků nasadit mzdy výše, než to odůvodňuje rovnováha mezi poptávkou a nabídkou práce. V podstatě úsilí (anebo kvalita) zaměstnané práce má tendenci maximalizovat podnikový zisk, když neodčerpá všechny pracovní síly z trhu. (Proto jsou mzdy nazývány „efektivními“.) Práce Stiglitze je zajímavá také proto, že obsahuje cenný výklad o takových problémech, jako jsou vlastnosti různých mzdových systémů — což souvisí také s další částí naší diskuse.

Převažující úloha úkolových mezd v CPE (speciálně v SSSR) se dá podle všeho vysvětlit prioritou maximalizace *množství* výroby různých, značně homogenních produktů. Ovšem do jisté míry je spoléhání na tuto mzdovou soustavu podmíněno situací na pracovním trhu a hladinou reálných mezd. Jelikož je obtížné vytvořit a udržovat za mimořádně vysoké zaměstnanosti (způsobené nedostatkem pracovních sil a nízkými mzdami) dlouhodobě dobré vztahy mezi zaměstnavateli a zaměstnanými, soustava úkolových mezd se jeví v dané situaci praktickou nutností.²¹ Jistěže má některé negativní stránky. Jakmile se zavede, zabraňuje vzniku kooperativní mentality a zvěčňuje povrchní vztahy mezi řídicími a řízenými.

Správná strategie úspěšné eliminace příznaků nízké produktivity v CPE na podkladě výše uvedených úvah se bude do značné míry lišit od běžných receptů předkládaných jinými autory. V rovnováze na trhu spotřebního zboží a na trhu práce vidím velmi podstatné prvky nápravy. Domnívám se přitom, že obvyklé návrhy, které doporučují snižování reálných mezd (otevřenou inflací), mohou vést k opačným výsledkům. Konstruktivní postup předpokládá spíše vzestup reálných mezd. Ovšem ani správná makroekonomická politika nemusí vždy přinášet ovoce. Pokud nebude podložena různými opatřeními „reformního charakteru“, které účinně zavedou znovu nejen tržní vztahy, ale především jemné nástroje *současného* kapitalismu, může politika vysokých reálných mezd záhy přinést superinflaci a zhroutil celou ekonomickou soustavu. Důležité tedy je, aby makroekonomické řízení růstu reálných mezd bylo doprovázeno důkladnou modernizací mzdové soustavy a důchodové politiky, nikoliv však intuitivními zásahy. Mzdové soustavy orientované na úspornost a na příliš individualizované odměňování mají být zřejmě nahrazeny takovými, které podporují nivalizaci výdělků zdůrazňující roli délky zaměstnání a zdánlivě tak těžko postřehnutelných kvalifikací jako „věrnost“ a „oddanost“. Chybějící kvalita práce si vyžaduje nejen orientaci na vysokou hladinu mezd a na odstranění nedostatku pracovních sil, ale také rozvíjení „dobré vůle“ anebo „ducha spolupráce“. Bez těchto složek jsou inovační chování a nakonec vyšší zisk jako důsledek vynikající kvality těžko dosažitelné.²²

Závěrečné poznámky: reformy, makroekonomické řízení a instituce

Ukázali jsme, že úkol správného makroekonomického řízení pomocí nástrojů, na které by správně reagovaly jak nabídka pracovní síly, tak poptávka po spotřebních výrobcích, je velmi obtížný. Především symptomy znatelné nerovnováhy mají – v podmínkách nedostatku spotřebního zboží a pracovní síly, které jsou typické v CPE – velmi zkrslující povahu. Mohou vést k zásahům, které nakonec působí proti deklarovaným záměrům.

²¹ V jistém smyslu se často přeceňuje význam úkolových mezd při zajišťování žádoucího množství výrobku. Podnikoví vedoucí vyvíjejí snahu „manipulovat“ s pracovními normami a s příjmy pracovníků tak, aby vyrovnali škody způsobené prostoji v důsledku nedostatku materiálů anebo jejich špatnou kvalitou. Jakmile však normy jsou „manipulované“, mají tendenci neustále podléhat tlakům „upravování“. Za dosti silného vlivu nedostatku pracovních sil patrně také k „upravám“ dojde.

²² Je mnoho paralelně působících mechanismů, které vytvářejí „socialistický“ charakter podnikové mzdové soustavy, často přítomný u dynamických a vysoce rentabilních společností současné tržní ekonomiky. Egalitární tendence mohou působit proti přílišné zaměstnanosti, protože vyřazují méně úspěšné dělníky (viz K. Frank [10]). Spoléhání se na dlouhodobě zaměstnané síly napomáhá udržovat specifickou vysokou kvalitu výrobků podniku. Všeobecně vzato, přístup sociální demokracie a odborů k mzdovým otázkám, k řízení důchodů a spotřeby dal patrně podnět a velice napomáhal vývoji současných západních mzdových a důchodových soustav [11]. Tyto soustavy se ukázaly jako úspěšné v růstu orientovaném na moderní kvalitu a na inovace, které stále postrádáme v centrálně plánovaných ekonomikách střední a východní Evropy.

Důraz kladený na „správné“ reálné mzdy, který se prezentuje jako neoddis-
kutovatelná moudrost udržování reálných mezd na nízké úrovni, je podle všeho
největším omylem makroekonomického řízení, jaké dnes všeobecně v CPE pře-
važuje. Možnost, že tento způsob řízení je nakonec odpovědný za nevyhovující
vývoj ekonomiky těchto zemí – včetně jejich sklonů k výkyvům a v poslední
době k poklesu –, se snad teprve nyní stane předmětem seriózních diskusí.

Je ovšem důležité, aby se uznalo, že je nutné řídit reformy v CPE propracova-
ně, a ne instinktivně. Právě v podmínkách normální funkce tržní ekonomiky
dochází k tomu, že neregulované decentralizované hospodářství se dostane do
ničivých výkyvů, kterým je nutné zabránovat kompetentním makroekonomick-
kým řízením a také odpovídající makroekonomickou teoretickou prací.²³

Naproti tomu existují ještě další možné závěry, jež vyplývají ze skutečnosti,
že domácnosti reagují na makroekonomické zásahy značně nezávisle na systé-
mové struktuře ekonomiky. Radikální ekonomická reforma nutně potřebuje
k úspěchu vhodnou makroekonomickou politiku. Je-li tato politika doprováze-
na prudkou inflací, zhoršením nedostatků, snižováním životní úrovně a rostou-
cím rozpětím příjmových diferencí, může sotva uspět. To je dostatečně prokázá-
no historií dřívějších „reformních cyklů“.

Úspěšné makroekonomické řízení se ovšem nemůže opírat konzervativně jen
o měnové anebo dokonce jen o finanční nástroje. Musí se zabývat četnými šir-
šími problémy. Zejména se nesmí zříci odpovědnosti za promyšlené *regulativy*
v oblasti cen a důchodů. Obavy z toho, že se byrokratickým aparátům dává
široká kompetence v tak citlivých oblastech, jako jsou ceny a mzdy, jsou pocho-
pitelně značné vzhledem k drtivé převaze mocenského postavení vlád v CPE
před reformami.

Zneužití potenciálně užitečných nástrojů některými činiteli ve specifických
podmínkách nemůže ospravedlnit jejich absolutní odmítnutí. Reformované
CPE musejí zachovat způsob makroekonomického řízení pomocí regulativních
zásahů a kontrol. Ale také institucionální prostředí pro rozhodování se musí
změnit tak, aby nepřipustilo voluntaristická makroekonomická rozhodnutí.
Pracovníkům se musí dostat – pomocí odborů – možnosti ovlivňovat tato roz-
hodnutí. Nakonec, nejširší veřejnost se musí stát nejvyšším orgánem určujícím
směry hospodářské politiky prostřednictvím normálních demokratických pro-
cesů.

Přeložil: Č. K.

LITERATURA

- [1] ADAM, J.: Wage control and inflation in the Soviet Bloc countries. London, Macmillan 1979.
- [2] ADAM, J.: Employment and wage policies in Poland, Hungary and Czechoslovakia since 1950. New York, St. Martin's Press 1984.
- [3] ADAM, J.: Employment policies in the Soviet Union and Eastern Europe. 2. vyd. London, Macmillan 1987.
- [4] BRUS, W. – LASKI, K.: Capital market and full employment. Forthcoming in Europ. Ec. Rev. 1989.
- [5] COLLIER, I. J.: Effective purchasing power in quantity constrained economy: an estimate for the German Democratic Republic. The View of Economics and Statistics. 1986, č. 1.
- [6] DIETZ, R.: Reform des sowjetischen Sozialismus als Suche nach ökonomischer Rationalität. IWM Conference Paper, Dec. 1988.
- [7] FISHER, F. M.: Disequilibrium foundations of equilibrium economics. Cambridge 1983.

²³ To nedávno vyzdvihli W. Brus a K. Laski [4].

- [8] FRYDMAN, R.: Towards an understanding of market process: individual expectations, learning and convergence to rational expectation equilibria. *Am. Ec. Rev.* 1982, č. 4.
- [9] FILTZER, M.: Labour and the contradictions of Soviet planning under Stalin. *Critique*, 1988, č. 20/21.
- [10] FRANK, R. H.: Are workers paid their marginal products. *American Economic Review*, 1984, č. 4.
- [11] FREEMAN, R. B. — MEDOFF, J. L.: *What do the unions do?* New York 1984.
- [12] KORNAI, J.: Resource-constrained versus demand-constrained systems. *Econometrica*, 1979, č. 3.
- [13] KORNAI, J.: *Economics of shortage*. Amsterdam, North-Holland 1980.
- [14] KORNAI, J.: *Growth, shortage and efficiency*. Oxford, Basil Blackwell 1982.
- [15] LANGE, O.: *The political economy. Vol. 1*. New York 1963.
- [16] MALINVAUD, E.: *The theory of unemployment reconsidered*. London, Basil Blackwell 1977.
- [17] NOVE, A.: *The economics of feasible socialism*. London, Allen and Unwin 1983.
- [18] NUTI, D. M.: *Political and economic fluctuations in the socialist countries*. EUI Working Paper 156. Florence 1985.
- [19] ORTONA, G.: A model of political business cycle in a Soviet-type economy. *Economic Notes*, 1987, č. 1.
- [20] PODKAMINER, L.: Estimates of disequilibria in Poland's consumer markets, 1965—1978. *The Review of Economics and Statistics*, 1982, č. 3.
- [21] PODKAMINER, L.: Disequilibrium in Poland's consumer markets, further evidence or inter-market spillovers. *Journal of Comparative Economics*, 1988, č. 3.
- [22] PODKAMINER, L.: Macroeconomic disequilibrium in centrally planned economies: identifiability of econometric models based on theory of households' behaviour under quantity constraints. *Journal of Comparative Economics*, 1989, č. 3.
- [23] PODKAMINER, L.: Income effects of disequilibrium in Poland's consumer markets. Evidence from households' budgets. *WIIW Forschungsbericht*, 1988, č. 146.
- [24] PORTES, R.: Internal and external balance in a centrally planned economy. *Journal of Comparative Economics*, 1979, č. 3.
- [25] ROSEFELDE, S.: The Soviet economy in crisis: Birman's cumulative disequilibrium hypothesis. *Soviet Studies*, 1988, č. 2.
- [26] STIGLITZ, J. E.: The causes and consequences of the dependence of quality on price. *Journal of Economic Literature*, 1987, č. 1.